

Habiçev, M. A. (2024). “Alan” yeraltı mezarlıklarında eski Türk runik yazıtları (Çev. H. Ahmadov).
Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, 8(2), 301-306.

“ALAN” YERALTI MEZARLIKLARINDA ESKİ TÜRK RUNİK YAZITLARI¹⁺

Çeviren: Huseyn AHMADOV*

Son birkaç yıl içinde, tarihî Alan halkının önemli merkezlerinden biri olan Humarin Kalesi’nin bulunduğu, Karaçay-Balkar Özerk Bölgesi’nin Karaçay ilçesindeki bu bölgede eski Türk runik yazıtları keşfedilmiştir. Humarin Kalesi’nde materyallerin toplanması, analizi ve yayımlanması konusundaki önemli çalışmalar Türkolog A. M. Şerbak ve arkeolog V. A. Kuznetsov tarafından yürütülmekte olup hâlen devam etmektedir.

Özellikle Karaçay ilçesi bölgesinde, Kuzey Kafkasya’da eski Türk runik yazıtlarının keşfi konusunda daha fazla imkânın bulunduğu vurgulanmalıdır. Örneğin, Mayıs 1968’de, veteriner hekim M. Botaşev’in Karaçay ilçesindeki Karakent Kanyonu’ndaki bir kayada bazı farklı işaretler keşfettiğini öğrendik. Bu nedenle Prof. U. B. Aliyev, doçentler K. T. Laypanov ve H. İ. Hadjilayev ile kıdemli öğretim görevlisi R. N. Klychev belirtilen yere, Karakent Irmağı boyunca hareket etti. O bölgedeki kayalık yazıtların sarkıtlar sonucu oluşmuş doğal izler olduğu ortaya çıktı. Ancak bu kayada dikkatimizi çeken bir şey vardı: burada eski Türk kalesi Karakent’in kalıntılarına rastlanmıştır. “Karakent”, Karaçay-Balkar dilinde “Karaşehir” anlamına gelmektedir. Bu kale, Humarin Kalesi’nin güneybatısında, yaklaşık on kilometre uzaklıkta yer almakta olup aynı seviyede bulunduğundan, çevresinden kuzey ve güneybatı yönlerinde Humarin Kalesi açıkça görülebilmektedir. Karakent Kalesi de tıpkı Humarin Kalesi gibi, bir zamanlar taş duvarlarla çevriliydi. Günümüzde bu duvarların kalıntıları sur hâlini almıştır.

Karakent Kalesi’nin taş kalıntıları arasında eski Türk runik yazıtları keşfedilmiştir. Kale duvarına yakın bir taşın yüzeyinde ise şu yazı kalıntılarına rastlanmıştır:

IXC<M<

Kenar (ayak yeri), tarla (alan)

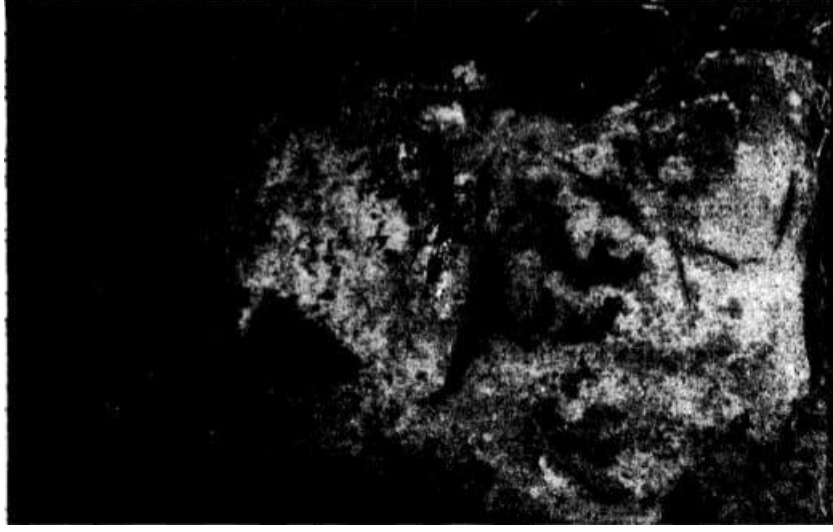
¹ Bu makale Huseyn Ahmadov tarafından Rusça asıl biçiminden Türkçeye çevrilmiştir. Makalenin aslının künyesi: Habiçev, M. A. (1970). O Drevnetyurksih Runičeskih Nadpisyah v Alanskikh Katakombah. *Sovyetskaya Tyurkologiya, Akademiya Nauk SSSR Akademiya Nauk Azerbaydjanskoy SSR, Naučno-Teoretičeskiy Jurnal*, N. 2 Mart-April.

* Orijinal makaledeki dipnot çevirisi: Bu makaleyi yayınlarken, editör kurulu Alan katakomplarında keşfedilen eski Türk runik yazıtlarının yazarın kendi okumasına dayandığını vurgulamanın gerekli olduğunu düşünmektedir. Editör kurulu, M.A. Habiçev’in makalesi hakkında diğer uzmanların da görüş bildireceğini ummaktadır.

* Dr. Bakü Avrasya Üniversitesi, h-ahmedov1989@yandex.com

 ORCID: 0000-0002-2676-9964

Keşfedilen işaretler, çoğunlukla Novoçerkassk Müzesi'ndeki şişelerde ve Mayatsk ve Humarin Kaleleri'ndeki taşlardaki runlarla örtüşmektedir. Kelime “azayy” (kenar, ayak yeri) içindeki “z” sesi,

Şekil 1. Karakent Kalesi'nin sur duvarındaki taşta bulunan yazıt

Şekil 2. Katakomp No. 1'in giriş deliğinin üzerindeki yazıt

Kâşgarlı Mahmud'un, Kıpçaklar, Suvarlar, Bulgarlar ve diğer kavimlerin (bizim deyimimizle - M.X.) Rusya ve Roma'ya komşu bölgelerde yaşarken “b” yerine “z” sesi kullandıklarına dair ifadesini doğrulamaktadır: örneğin, “abak” yerine “azak” (ayak) sözcüğünü telaffuz ederler (MK, I, 68).

Alanlara ait yeraltı mezarlıklarında bulunan eski Türk runik yazıtlarına özel bir ilgi gösterilmektedir. Tokmak-Kaya'daki katakomplarda bulunan yazıtlar hakkında ilk bilgiyi, Karaçay Bölgesi'nin “Krasnogorski” devlet çiftliği sınırlarında yer alan Tokmak-Kaya'da, Sarytüzy Ortaokulu öğretmeni D. Jaşeev bize vermiştir. Mart 1962'de, bu satırların yazarı K. T. Laypanov ve D. Jaşeev, Tokmak-Kaya'daki belirtilen katakomp bölgesine bir ziyaret

gerçekleştirmiştir. Ziyaret sırasında, “Katakomp No. 1” olarak adlandırdığımız bir katakompların tavanında eski Türk runik yazıtları keşfetmişlerdir.

Bazı arkeologlar, yazıtları sıradan tamgalar olarak ilan ederek aceleci davrandılar (Minayeva, 1963; Alekseyeva, 1966, s. 245). Tokmak-Kaya’daki katakompların sonraki incelemelerinde, katakomp No. 1’in ölçümleri yapılmıştır. Bu sırada hem dış yazıtlar hem de iç yazıtlar tespit edilip işaretlenmiş ve fotoğraflanmıştır.

Şu an itibarıyla katakompun girişinin derinliği 1 metre 60 santimetre olup, giriş deliğinin yüksekliği ve genişliği 60x60 santimetredir. Giriş deliği ile mezar çukurunun tabanı arasındaki mesafe yaklaşık 1 metredir. Katakompun yüksekliği 1 metre 50 santimetre, tabanın uzunluğu 2 metreden fazla, genişliği ise 1 metre 50 santimetredir.

Katakomp No. 1’de bulunan işaretlerin çoğu, daha önce belirtildiği gibi, Novoçerkassk Müzesi’ndeki şişelerde ve Mayatsk ile Humarin Kaleleri’ndeki taşlarda bulunan runlarla örtüşmektedir. Bunlardan bazıları Orhon yazıtlarına benzemektedir. Katakompun kubbe şeklindeki tavanındaki yazıtın özelliği, ortadaki ünlülerin ve ilk cümledeki son ünlünün daha büyük bir şekilde vurgulanmış olmasıdır. Yazıtın başında işaretler çoğunlukla:

○ m, runu etrafında yer almaktadır. Bundan sonra her iki taraftan S -nt ve φ -1, sonraki işaretler, dışarıda ve içeride yer almaktadır - ○ nt.

Yazıdaki işaretler geometrik ve figürsel şekillere sahiptir. Katakompun tavanı cilalanmış olup kırmızımsı bir maddeyle kaplanmıştır. Üzerinde çok çeşitli çizimlerin bulunduğu birçok çizgi korunmuştur.

Giriş deliğinin üzerinde oyulmuş olarak bulunmaktadır: HBR Bu yazıt, sağdan sola doğru okunduğunda “zanguz” olarak okunur ve anlamı “tek, yalnız”dır. Aşağıda ise “uj” “ev, yerleşim yeri” anlamına gelir. Yazıtın tamamı şu şekildedir: “Zanguz uj” - “tek ev, yalnız ev” veya “yalnız katakompa”, “ev (katakompa) içinde bir kişinin yattığı (defnedildiği) yer.” Yazıt dilinin özelliği, başlangıçta bulunan (belirli bir harfin) varlığıdır (“v” veya “z”).

Neredeyse tüm işaretler Bulgar runlarıyla örtüşmektedir. Ancak “Bulgar” (Kuznetsov, 1963: 303) terimini şartlı olarak kullanıyoruz, çünkü bazı araştırmacılar bu işaretleri “Peçenek” (Şerbak, 1958: 58) runları olarak adlandırırken, diğerleri ise bunları “Hazar” (Artamonov, 1954: 263) veya “Bulgar” runları olarak nitelendirmektedir. Biz, Katakomp runları için “Türk dilli Alan runları” terimini önermekteyiz.

Katakompun kubbe şeklindeki tavanındaki yazıt:

Sonuç olarak, tüm yazıt şu şekilde okunmaktadır: “Zangyz üj Baj tangrim Bantal öldü gagam santa basynty.” “Ev (katakomp), içinde bir kişinin yattığı (defnedildiği) yer. Benim yüce Tanrım! Bantal öldürüldü, kağan burada (kelimenin tam anlamıyla: içinde) defnedildi.”

Günümüz Karaçay-Balkar dilinde yazıt şu şekilde okunmaktadır: “Zangyz iij. Bij teirim! Bantal oltiirilidi” (Günlük konuşmada ayrıca şu şekilde de okunabilir: oliindu), “xan sende bastyryldy” (Günlük konuşmada basyndy da denilmektedir).

Karaçay-Balkar dilinde “baj” (“büyük, prens”) kelimesi günümüzde “bij” (“efendi, prens”) olarak telaffuz edilmektedir. “Tagrim” (“benim Tanrım”) kelimesi ise günümüz dilinde

“terim” olarak söylenmektedir. Günümüz Karaçay-Balkar dilinde artık kullanılmayan arkaik kelimeler arasında “olundi” (“öldürüldü”) ve “basynty” (“defnedildi”) bulunmaktadır. Katakomp yazıtının dilinde, fiillerin üçüncü tekil şahıs haber kipi ekleri -dı ve -tı eklerinin paralel olarak kullanıldığı görülmektedir. Oysa modern Karaçay-Balkar dilinde yalnızca -dı formu kullanılmaktadır. Ayrıca, yazıttaki “gagam” (“kağan”) kelimesinin modern karşılığı “han” olarak kullanılmaktadır.

Ş -nt işaretinin içinde ve bunun yanı sıra Ş -nt ve 1 İşaretin içinde, küçük runlarla yazılmış birkaç kelime bulunmaktadır. Ancak, runların belirsiz hatları nedeniyle bunları okumak oldukça zordur.

Şekil 3. Katakomp No. 1'in tavanındaki yazıt

Katakomp No. 1'in yazıtındaki işaretlerin çeşitli Türk runlarıyla karşılaştırılması, bu işaretlerin Bulgar runlarına daha yakın olduğunu gösteriyor. Karşılaştırma şu şekilde yapılabilir:

[illegible]

(Bulgar ve Göktürk runik alfabesi)

Katakomp No. 1'in yakınında birçok diğer katakomp da keşfedilmiştir. Tüm katakompların girişleri ve çoğu durumda katakompların kendisi, toprakla dolmuş ve otlarla kaplanmıştır.

Şekil 4. Katakomp No. 2'nin giriş deliği üzerindeki yazıt

Katakomp No. 2, Katakomp No. 1'in yaklaşık 20 metre güneydoğusunda yer almaktadır. Bu katakomp da tek kişilik gömülerle ilişkilidir. Yazıt, dışarıda, giriş deliğinin üzerine kazınmış şekilde bulunmaktadır:

ЧИЕРІҢ ^{bij} ^{ā₂} ^a ^k ^ō ^ū “Prens Eza’nın mezarı.” Yazıtın dili açıkça arkaiktir, ancak Balkar ve Karaçay halkı tarafından anlaşılabilir. Yazıttaki bazı işaretler Bulgar (Buntarsky) runlarıyla, bazıları ise Orhun yazıtlarıyla örtüşmektedir. Ayrıca, bir işaretin Szent-Miklós yazıtlarıyla paralellik gösterdiği görülmektedir, *bkz.*

$$\vdots$$

а	б	с болгарским	а	б
в	з	с болгарским и хумаринским	в	з
и	к	с Сент-Миклошским	и	к
п	л	с орхоно-енисейским	п	л
д	ж	с орхоно-енисейским	д	ж
ч	г	с орхоно-енисейским	ч	г

(Bulgarca, Bulgarca ve Humarca, Szent-Miklósca, Göktürkçe)

Açıkça görülüyor ki tüm Alanlar başlangıçta İran dillerini konuşan topluluklar değildi. Yukarıda verilen katakomp yazıtlarının da doğruladığı gibi, bir kısmı başlangıçtan itibaren Türk dillerini konuşuyordu. Bu arada, E.P. Alekseeva'ya göre, Kuzey Kafkasya'nın dağ eteklerinde Alan katakompları I. yüzyılda ortaya çıkmaya başlamıştır.

Kaynakça

- Alekseyeva, E. P. (1966). Pamyatniki moet-skoy i sarmato-alanskoy kultury Karaçayevo-Çerkesin. *Trudi KÇNİİ, VIP, V* (seriya istorsiçeskaya), Stavropol.
- Artamonov, M.İ. (1954). Nadpisi na baklajkax Novoçerkasskova muzeya i na kamnyax Mayaçkogo gorodişa. *Sovetskaya arheologiya, XIX*, Str. 263-268.
- Kuzneçov, V.A. (1963). Nadpisi Humarinskogo gorodişa. *Sovetskaya Arheologiya, T. I*, Str. 303.
- Minayeva, T.M. (1963). Skalniye katakombniye mogilniki verhovyevev reki Kubani. (Doklad, pročitanniy v g. Minske 22 Aprelya 1963 g. na sessi, posvyaşennoy rezultatom Tyulevıh issledovaniy İAİİE AN SSSR, 1962 g.)
- Şerbak, A.M. (1958). Znaki na keramike iz Sarkela. *Epigrafika Vostoka, XII*, Str. 58.
- Şerbak, A.M. (1960). Znaki na keramike i kirpiçah iz Sarkela - Beloy Veji. *Trudi Volga-Donskoy Arheologiçeskoy Ekspediçii, T. II*, 1960, Str. 385.